

מאת: א. מלמט

אפיה של האימפריה האשורית

בלב שליטי אשור קיננה מאז ומעולם אידיאה של שלטון עולם, שניתן לה ביטוי במידה הולכת וגוברת מאז שלהי האלף השני ועד למאה השביעית לפסה"ג. האימפריה האשורית שבימי שיא עצמתה, במאות השמינית והשביעית לפסה"ג, נתיחדה בעצמתה בארגונה מכל האימפריות שהיו לפניו במזרח הקדמון, קמה ונתגבשה הודות לארגון הטוטאלי של הממלכה האשורית, ארגון שהצבא במרכזו. עם התרחבות האימפריה האשורית נשארו האשורים עצמם מיעוט בקרב האוכלוסיה של קיסרותם; בדומה לכמה משטרים אחרים בדברי ימי העולם, נתבססה שליטת האשורים בקרב עמי קדמת-אסיה על אצולה צבאית ועל הפקידות הממלכתית. המנגנון האימפריאלי האשורי הצליח לרכז באורח תכליתי את כוחה ואונה של הממלכה לצורך הקמת מכונה צבאית אדירה. צבא אדיר זה נועד להגן על המיעוט האשורי, המוקף אויבים, אך בעת ובעונה אחת לרמוס עמים וארצות ולשעבדם. על הרמה הטכנית הגבוהה של הצבא האשורי וכלי-נשקו ניתן לעמוד בבהירות רבה על יסוד המקורות האשוריים: עדות מתעודות בכתב, ובמידה רבה יותר מאלפי התבליטים המתארים את צבא אשור במסעיו ובמלחמותיו. הכושר הטכנולוגי המעולה של האשורים, יחד עם הכשרון לארגון יעיל ולתכנון המנהל, עשו את אשור למעצמה הצבאית הראשונה במעלה בין ארצות המזרח העתיק. בניגוד לממלכות אחרות, כגון מצרים וחת, לא נקטו האשורים יחס של סובלנות כלפי העמים הנכבשים. אדרבא, הם הנהיגו לראשונה אמצעי דיכוי אכזריים, כגון ההגליה ההמונית, דרך-שיטה, שנועדו לשבור לחלוטין את כוח העמים שנכבשו. תאוות הכיבושים הולבשה באיצטלה דתית ומעשי האכזריות נעשו בשם האל אשור, הזכאי, לפי השקפת האשורים, לשלוט בכל אתר ואתר. מגמת התפשטותה של האימפריה האשורית היתה בראש-ובראשונה כלפי מערב. סוריה וחבל-הארץ הסמוכים לה מצפון ומדרום היו בעלי חשיבות ראשונה במעלה לאימפריה האשורית. כאן צומת דרכי-המסחר מאנטוליה וממצרים, מערב הצפונית ואף הדרומית, דרכים שהשלטון עליהן היה בו כדי להבטיח שגשוג כלכלי. יתר על כן, בניגוד למסופוטמיה גופה, מצויים בסוריה חמרים החיוניים למפעלי-בניה וביצור, הלא הם העץ והאבן. באמצעות נתיבי-הסחר שבסוריה ניתן היה לקבל מתכת מאסיה הקטנה, וקטורת ובשמים מחצי-האי ערב. אין איפוא תימה אם הוליכו שליטי אשור מפעם לפעם את גייסותיהם מעבר לפרת, שיעבדו את מדינות סוריה

צ"ן הערות בעמ' 256-260, ולוחות טו-יח.

ואף ניסו להבטיח את שלטונם בסוריה מכיוון צפון ומכיוון דרום, על ידי הטלת מרות על אזור הטאורוס מזה ועל ארץ-ישראל מזה.

ראשיתם של המסעות האשוריים למערב

דורות רבים לפני המגע הראשון בין אשור וישראל, שאירע באמצע המאה התשיעית לפסה"ג, בימי המלך אחאב, הגיעו צבאות אשור לחוף ים-התיכון, משאת-נפשם של שליטי מסופוטמיה מקדמת-דגא. כבר במאה ה-יג פושטים האשורים אל מעבר לפרת. אולם רק בימיו של הכובש האשורי הגדול תגלת-פלאסר הא' (1114-1076 לפסה"ג) חדרו צבאות אשור עד ללבנון ועד לערי החוף הפיניק. וכך מספר מלך זה באחת מכתובותיו: "להר הלבנון הלכתי; קורות ארזים בשביל בית אָנו ואָדד, האלים הגדולים, גדעתי ואשאם (לאשור). לארץ אָמָר עברתי. את ארץ אָמָר לכל היקפה כבשתי. מס של ארץ-גבל, ארץ-צידון וארץ-ארוד קיבלתי. בספינות של העיר ארוד בארץ-אָמָר הפלגתי...". פשיטתם של האשורים על ערי-הנמל הפיניקיות הביאה לביטולה של השפעת מצרים בחבל-ארץ זה, שנתמעטה בלאו הכי בפרק-זמן זה. מבחינה זו מאלפת עדותה של מגילת ון-אמון המצרית, המתיחסת ממש לאותו פרק-זמן. שיעבודה של גבל על ידי תגלת-פלאסר חושף ביתר בהירות את הרקע ליחס הזלוזל שבו נתקל השליח המצרי, אפשר שנים מעטות בלבד לאחר מכן, בחצרו של זכרבעל, מלך גבל. במגילה אף מובא פרט מאלף על גורלם המר של שליחים מצריים קודמים בגבל. כדי להטיל אימה על ון-אמון מספר לו מלך גבל על מותם של שליחים אלה מקץ שבע עשרה שנה לשבתם במקום; ואין הוא משאיר מקום לספק, כי מתו שלא בדרך הטבע. האם קשור מותם, לאחר שהייה כה ממושכת בעיר, בשיעבודה של גבל לאשור? מכל מקום ניתן למצא זיקה ב־צִקְפִין בין מגילת ון-אמון (המספרת על סחורות שונות שנהגו להביא מצרים לגבל) ובין כתובות תגלת-פלאסר גם בידיעה שמלך אשור קיבל בגבל ובערים פיניקיות אחרות חיות נדירות שהובאו ממצרים. בשתי תצורות נוספות נאמר במפורש שחיות אלה ניתנו למלך אשור כמנחה מפרעה. אולם אין לדעת בברור אם עלינו לייחס מקורות אלה לתגלת-פלאסר עצמו או אפשר לבנו אשור-ב־כַּלָּא (1073-1056 לפסה"ג). מכל מקום העובדה לכשעצמה מעידה בוודאי על נסיון מצד מצרים לקשור קשרים עם אשור, המופיעה עתה כגורם מדיני וצבאי עולה, באזור שהיה נתון לפנים למרותה של מצרים.

אף כי היו כיבושים אשוריים אלה במערב עראיים בלבד, ובדורות הבאים נצטמצמה שוב ממלכת אשור בגבולות ארצה שלה, הרי הותוותה כאן לפני האימפריאליזם האשורי הדרך להשתלטות על חבלי-הארץ שבין הפרת לבין ים-התיכון. הכוח הצבאי העיקרי, שניצב על דרך ההשתלטות האשורית במערב בימי תגלת-פלאסר ויורשיו למשך מאתיים שנה, היו שבטי הארמים⁵. הללו נזכרים בפעם הראשונה במקורות האשוריים העוסקים במסעו של תגלת-פלאסר בשנתו הרביעית, כאשר חצה את הפרת בקרבת ב־רֶךְ-הַנְּהַר. בהמשך רדיפתו אחר שבטים אלה כבש תגלת-פלאסר שש מעריהם ברכס הר ב־שָׁר, המשתרע דרומית לברך-נהר פרת. אולם שבטי הארמים חמקו מצפרי האשורים על ידי גקטת טקטיקה של נסיגה אל

מרחבי המדבר. לפיכך נאלץ מלך אשור לחזור ולערוך מפעם לפעם מסעות צבאיים נגד שבטי הארמים. וכך מספר תגלת-פלאסר בתעודה מסוף ימי מלכותו: "בפעם ה-28 אחרי (שבטי) האח'למו הארמיים לארץ-חת (כלומר סוריה) – בשנה אחת שתי פעמים – עברתי, מרגל הר הלבנון, העיר תדמור, אשר בארץ אַמַר, (עד העיר) ענת, אשר בארץ שוח, ועד העיר רַפֶּק, אשר בארץ כְּרִדוּיָאֵש (=בבל), הכיתים מכה. ענין מיוחד יש בנאמר שתגלת-פלאסר נלחם בארמים "מרגל הר לבנון". זוהי הידיעה הקדומה ביותר (מן הרבע הראשון של המאה ה-9 לפסה"נ) על מציאותם של שבטי הארמים באזור הלבנון. כשלוחה דורות לאחר מכן נזכרים הארמים באזור זה במקורות המקרא בקשר למלחמותיהם של שאול ודוד.

המלכים שעלו על כס-המלוכה באשור אחרי תגלת-פלאסר הא' לא עצרו עוד כוח לבלום את התפשטותם של שבטי הארמים בסוריה ובארם-נהרים. עתה אימו אף על עצם קיומה של הממלכה האשורית. לשפל המדרגה הגיעה ממלכת אשור בימיהם של אשור־רַפִּי ה' (1012–972 לפסה"נ) ותגלת-פלאסר ה' (966–935 לפסה"נ). בני דורם של דוד ושלמה. בימי אשור־רַבִּי כבש מלך ארם – והכונה כנראה להדדעור מלך ארם-צובה – את חבל הפרת, דרומית לכרכמיש. חולשתם של מלכי אשור יצרה את התנאים הנוחים לצמיחתה של האימפריה הישראלית בימי דוד ושלמה ולהתפשטותה עד לעבר הפרת. מצד אחר, מותר אולי לשער שנצחונותיו של דוד על הארמים, שמונם ניצבו האשורים בחוסר-אונים, ושליטתו ושליטת בנו בסוריה, הביאו בעקיפין לעליה מחודשת של הכוח האשורי.

בימי שלטונם של אשור־רַדֶּן ה' (932–912 לפסה"נ), וביחוד בימי בנו התקיף אדד־נִרְרִי ה' (911–890 לפסה"נ), עלתה שוב קרנה של אשור. בצד התיקונים בשטח הכלכלי והחברתי, שבהם אחזו שני המלכים האלה, היתה מכרעת בשביל מהלך תולדותיה של ממלכת אשור הריאורגניזציה הכללית של הצבא, שהושתתה על גיוס מוגבר של כוחות הממלכה לצרכי המלחמה והפכה את האימפריה האשורית המתחדשת, במשך דורות מעטים, לגורם הצבאי החשוב ביותר בקדמת-אסיה.

עיקר החידוש במבנה הצבא בימיהם היה, בלי ספק, ה"מיכון" – בלשון המקצועית של ימינו – של הצבא האשורי ע"י ריבוי מרכבות. עם חיזוקו של חיל-הרכב בימי אדד־נִרְרִי – חיל שתפס מקום מכובד עוד בצבא תגלת פלאסר הא' – קם כוח-המתק שהנחיל תהילה לצבא אשור בשדה-הקרב והכשיר את הקרקע לכיבושים נרחבים. מאז החשיבו האשורים ביותר את גדודי הרכב, ואין לתמוה שהם נזכרים בכתובות תמיד לפני שאר סוגי הגייסות, אך אם נפלו מהם במספרם.

בשטח הטכניקה של קרבות-נצור הנהיג אדד־נִרְרִי, על פי עדות עצמו בכתובותיו, חידוש חשוב. הוא הקים סביב המקום הנצור "ערים... בחכמת לבי אשר לא היו בימי קודמי". הכונה, כנראה, לשכל ולים בהקמת דִּיק וסוללות; ואילו הנצורים, מצדם, חפרו חפיר עמוק, ויש שמילאוהו מים¹⁰.

ואמנם נחל אדד־נִרְרִי, בעזרת הצבא החזק שהקים, נצחונות מכריעים על הבבלים והארמים, נצחונות שהבטיחו את שלום הממלכה והרחיבו את גבולותיה. סיפוח חבלי-ארץ נרחבים לאשור סיפק כוחות-אדם נוספים לצבא האשורי. וכך הוכשרו התנאים לקראת ההסתערות המחודשת של האשורים לצד מערב.

אך עבר דור אחד ואשורנצרפל הב' (883–859 לפסה"נ) ערך מסע-צבאי לעבר הר הלבנון והחוף הפיניקי. מלך זה נקט בשיטות חדשות כדי להטיל מרות מוחלטת על אויבי הממלכה. על מנת לתת לכיבושיו תוקף של שעבוד-קבע, לא הסתפק עוד בקבלת מנחה חד-פעמית מידי העמים המנוצחים, כקודמיו, אלא חייב אותם במס-שנתי קבוע, שנבנה על ידי נציבים אשוריים. למלך זה יצאו מוניטין כאחת הדמויות האכזריות ביותר בהיסטוריה העתיקה. הוא לא נרתע מלהטיל עינויים-מות על השבויים, פעמים הוקיעם על יתדות ופעמים השליכם, על טפס, אל תוך האש; את עיניהם של שבויים אחרים עיזר ואת איבריהם קיצץ.

אשורנצרפל הגיע להר הלבנון, בפלסו לו דרך בתחום המדינות הניאו-חתיות שבסוריה הצפונית והתיכונה, ומשם המשיך עד הים הגדול של ארץ-אמור, הוא ים התיכון. בין ערי-החוף הפיניקיות שעליהן הטיל מס נזכרות צור, צידון, גבל וארוד. שעבודן של ערי-החוף הפיניקיות קירב את הכוח האשורי האדיר אל גבולות הממלכה הישראלית בפעם הראשונה בתולדותיה. אולם לפי שעה לא נשקפה סכנה של ממש לממלכת הצפון, הודות לקיומה של הממלכה הארמית של דמשק, שהיתה איתנה למדי בימים ההם וחסמה את הדרך בפני הכובש האשורי. ההתמודדות הצבאית עם ארם-דמשק, שנתחזקה והלכה מאז ימי שלמה והיתה ל-גברת הממלכות הארמיות בסוריה, התחילה בימי יורשו של אשורנצרפל, שלמנאסר הג'. הסברה שהיה מגע ישר בין אשורנצרפל ובין עמרי אין לה על מה שתסמוך, ואין להביא ראיה לסברה זו גם מכינויה של מלכות ישראל בתעודות האשוריות כארץ-בית-עמרי. כינוי זה אך מעיד על שמו של מייסד השושלת בממלכות-הצפון, שעמה באו האשורים לראשונה במגע, והוא הוסב אף על מלכי השושלת הבאה; וכך מכונה בתעודות אשוריות גם יהוא כ-בן-עמרי.

צבא אשור ודרכי מלחמתו

בינתים הוסיפה ונשתכללה מכותת-המלחמה האשורית, ותהליך זה שיווה לממלכה כולה יותר ויותר צביון של מדינה צבאית. אשורנצרפל ושלמנאסר הג' (858–824 לפסה"נ), הוסיפו לפתח את הטכניקה הצבאית ופיתחו אורחי-לחימה תכליתיים ושיטתיים, כפי שמתברר הן מן העדויות שבכתב והן מן התבליטים המרובים מן הזמן ההוא. נראה, כי במאה ה-9 לפסה"נ היה עדיין רוב רובו של הצבא עממי, ולא חיל-שכירים סדיר כמו בזמנים מאוחרים יותר. עם זה נתמלאו שורותיו של הצבא האשורי, שנשאר כחיל-מצב בערים כבושות שהיו בעלות חשיבות אסטרטגית, ע"י גייסות זרים מן העמים הנכבשים. כך מעיד אשורנצרפל אפילו בענין הרכבו של חיל-הרכב, כי הגדיל את מספר המרכבות האשוריות ע"י צירוף יחידות מן המלכויות הארמיות והחתיות הנכבשות, כגון מבית-בן-עין ובית-עדן, שבאזור ארם-נהרים, מכרכמיש ומארץ תימן שבסוריה הצפונית.

החל בימי אשורנצרפל נשתכלל ארגונו וציודו של חיל-הרכב האשורי שכלול ניכר, ולחיל זה היתה נתונה דאגתו המיוחדת של המלך. המרכבה עצמה חוזקה באמצעות מתקנים שונים, אך על קלותה היחסית מעידים עדיין גלגליה, שהיו בעלי ששה חישורים – ואילו בזמן מאוחר יותר נעשתה כבדה יותר, כשלגלגליה שמונה

חישורים. בעוד שצות המרכבה כלל קודם-לכן שני אנשים בלבד, הרי מופיע בתבליטים מימי אשורנצרפל איש שלישי במרכבה, נושא-צינה, בצד הרָקָב והלוחם (הקֶשֶׁת), ששימש תחילה כמגונן על מושב המלך במרכבת-המלך בלבד, אבל אח-כ הופיע גם בכלי-רכב אחרים¹⁴. בימי אשורבנפל (במאה ה' לפסה-נ) נוסף למרכבת המלך אפילו איש רביעי (מכאן, שהיו בה נושאי-מגן משני צדי המלך). לרשות כל מרכבה עמדו שלושה סוסים; ויש לשער כי שנים מהם נרתמו אליה והשלישי שימש כסוס-החלפה. בתבליטים של אשורנצרפל דוהר הסוס השלישי בצד המרכבה, ואילו באילוסטרציות מימי שלמנאסר הג' נראה רק צמד הסוסים הרתומים למרכבה. יחס מספרי זה בין הסוסים וכלי-הרכב נשתנה אולי כבר בסוף המאה ה' לפסה-נ ל-4:1 (קרוב לודאי שני סוסי-רתימה ושני סוסי-החלפה), כפי שאנו למדים מתעודה מן העיר גוזן¹⁵. ועל כל פנים כך היה המצב בימי תגלת-פלסאר הג'.

אולם ההפיכה העיקרית באורח-המלחמה של האשורים בימי אשורנצרפל היתה ב:סודו של חיל-רוכבים. הלחימה מעל הסוס (באמצעות חנית ועוד יותר באמצעות קשת) דרשה אימון רב, אך העניקה ללוחם יתרונות טקטיים מרובים, כגון ניידות רבה-ואף בשטח הררי היתה לחיל רוכבים ניידות רבה יותר מזו של חיל-רכב. יתרונותיו הטקטיים של חיל-הרוכבים הורגשו במיוחד במסעות-המלחמה של שלמנאסר הג' נגד ארצות "עבר-הנהר", שהעמידו פלוגות רוכבי-סוסים רק בתקופה מאוחרת יותר. אשורנצרפל ושלמנאסר פעלו גדולות גם בשטח הטכניקה הצבאית. חשיבות מיוחדת נודעת כאן לא רק לאמנות-הביצור שלהם, כי אם גם, ובעיקר, לפיתוח שיטות של קרבות-המצור. ארבע הדרכים שלפיהן נהגו האשורים לגבי כיבוש ערי-מבצר לא נשתנו ביסודן עד לתקופות המאוחרות ביותר: (א) הסגר על עיר והרעבתה; (ב) הבקעת החומות במכשירים מיוחדים; (ג) חתירה מתחת לחומות (וגרימת מפולות); (ד) כיבוש העיר בהסתערות על החומות. התבליטים מוזנו של אשורנצרפל ושלמנאסר מתארים מכוונות-מצור חדשות, שהוכנסו אז לשימוש ובמהותן לא נשתנו כל ימי האשורים. אף אצל היוונים והרומאים, בשיאי התפתחות טכניקת-המצור שלהם, חזרו אותן צורות-היסוד כאצל האשורים, פרט אולי לניצול מושכל-יותר של כוח-התנופה בקרקור החומה ומכוונות מושכללות בהרבה¹⁶. מכוונות-המצור הללו הן הפְּרִים הגדולים, המונעים על גבי גלגלים ושבאמצעותם קרקר צות-החיילים את החומה.

על שירותי-הקשר של צבא אשור ניתן ללמוד ביהוד מן התעודות שנתגלו בתל-חלאף, היא גזון העתיקה השוכנת על מרוצו העליון של נהר החבורי. תעודות אלה מאוחרות כדור אחד לזמנו של שלמנאסר הג'. הן מדגימות את הרכבו של הצבא האשורי בפחוות האשוריות ואת דרכי-הקשר שלו עם המטרופולין. מסתבר שסידורי הקשר והמודיעין היו דומים לסידורים שנהגו במלכות פרס. קְשָׁרִים מיוחדים היו מעבירים את פקודות מלך אשור לקצוי מדינתו, וכן היו קצינים מיוחדים (ששימשו בתפקידי קשר) מעבירים, לפי הצורך, סוסים ונשק. הם היו מתחלפים בתחנות-ביניים-כאלה שימשו בודאי ערי-השדה, ואף מחנות-צבא מיוחדים שהוקמו לצידו הדרכים הראשיות. אנו שומעים על גדודי-צבא שחנו ב"דרך-המלך" (כינוי זה מבהיר את השם המקביל במקרא). ומתפקידם היה לפקח על רשת-התחבורה ברחבי המדינה, והם בודאי אף שימשו כתגבורת לצבא-הלוחם בשעת מסעות-המלחמה של הצבא האשורי.

מסמך צבאי יחיד במינו מגוון הוא רשימת הציוד ליחידה צבאית בת עשרה אנשים, שהיתה היחידה הקטנה ביותר בצבא אשור. בראשה עמד מפקד שתוארו רב-העשרה. רשימה זו מונה בזה אחר זה: 1 מרכבה, 4 סוסים, 2 חמורים, 10 קשתות, 10 חרבות, 10 חניתות (או אלות?), 10 שריוני-חזה, 10 אשפות, 10 צינות, 10 כותנות, 10 חגורות-עור, 10 חגורות-בד, 1 פרה, 10 כבשים. מהרכבו של הציוד יש ללמוד שהיחידה היא קשתים ואנשי-לחימה בנשק-הלם כאחת. מתמיה העדרם של קובעי-הקרב (יתכן שנכללו במינוח הכללי לשריוני-המגן). תעודה זו מבהירה גם את ארגון שיירות ההובלה והאספקה ביחידות. אל עשרת החיילים גלויים שני חמורים, כבהמות-משא, ופרה אחת להספקת חלב וחמאה, ועשר הכבשים למאכל. מענין ביותר שאפילו יחידה קטנה זו צוידה בכלי-רכב אחד. יתכן כי קיים בלתי רגילים אחדים בחימושה וציודה של יחידה זעירה כזו, טעמם היה בכך שלפנינו חיל-מצב בפחזה מרוחקת ומבודדת.

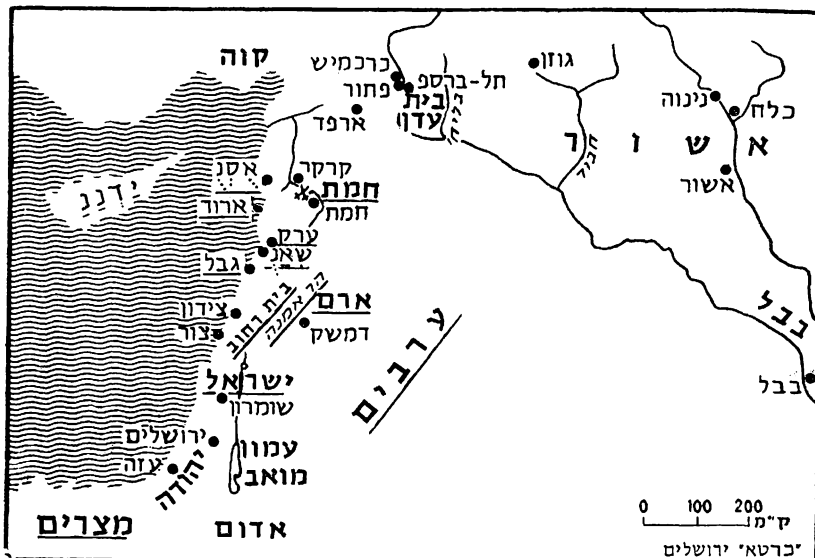
קרב-קרקר

אין לתמוה שבנו של אשורנצרפל, שלמנאסר הג', יכול היה להפעיל ביתר הצלחה וביתר התמדה מקודמיו את המכונה הצבאית האדירה של הממלכה האשורית נגד אויביו – ובכללם המדינות שב"עבר-הנהר". במסעותיו הצבאיים המרובים אל מעבר לפרת מערבה קנה לו שלמנאסר שם של הכובש הגדול ביותר במאה ה־9 לפסה"נ. לעומת זה מעיד דוקא ריבוי מסעות-המלחמה לארצות שבין הפרת והים-התיכון¹⁸ על כוחן המדיני והצבאי של המדינות שבחבל-ארץ זה. בראשונה התנגש שלמנאסר בברית של מדינות שבאזור-הפרת ובסוריה הצפונית ("הברית הצפונית"); אך לאחר מפלתן התיצבו נגדו בריתות מקיפות של מדינות שהשתרעו בסוריה התיכונה ודרומית לה ("הברית הדרומית"). ההתנגשות הראשונה עם ארצות אלה היתה ליד העיר קרקר בארץ-חמת, והיא אחת המערכות החשובות והנודעות ביותר בימי-קדם¹⁹.

כששם שלמנאסר את פניו מערבה בשנת 853 לפסה"נ, בצאתו – בעקבות מלכי אשור שקדמו לו – בראש צבא גדול מגינה בירתו, כמעט שלא נתקל בהתנגדות מוזינת עד שהגיע לסוריה התיכונה. בעיר פתור, שעל הגדה המערבית של הפרת, מקבל שלמנאסר את המס מן הממלכות הארמיות והחתיות שבצפון-סוריה, ובשורה הראשונה ממלך כרכמיש. והנה, בהמשך המסע לעבר הלבנון ולחוף ים-התיכון, לאחר הכנעת ארץ-חלב, נעצר הצבא האשורי בקרבת העיר קרקר (בשלהי הקיץ של אותה השנה) ע"י ברית חזקה של 12 מלכים בראשות הדדעור מלך ארם-דמשק. הוא בן-הדד של מקורות המקרא. החשיבות המיוחדת הנובעת למאורע זה בתולדות ישראל היא בהופעתו של אחאב כאחד מבעלי-הברית. כאן נזכר לראשונה במקורות אשוריים מלך ישראל.

צבאות הברית כללו חילות-רכב, ואולי אף רוכבים, וחילות-רגלים. מאלפת במיוחד הידיעה הבאה בכתובת על הרכב-הצבא של מלכי הברית ועל המקום שתפסו בכלל זה הכוחות הישראליים. לפי המספרים המפורטים בכתובת הגיע היקפו של צבא הדדעור, מלך ארם-דמשק, הנזכר בראש הרשימה, ל-1,200 מרכבות, 1,200 פרישים

(סוסי-רכיבה או סוסי-מרכבה)²⁰ ו-20,000 רגלי. אחריו נזכר אֶרְחֻלִי מלך חמת עם 700 מרכבות, 700 פרשים ו-10,000 רגלי. ובמקום השלישי מופיע אחאב הישראלי, ואתו 2,000 מרכבות ו-10,000 רגלי. אלה הם שלושת מנהיגי הברית. גודל הצבא של יתר בעלי הברית אינו מגיע אף בקירוב לשיעור המספרים הנקובים כאן. רק לשנים מהם (לערי-המלוכה הפיניקיות עֶרֶק וְשֶׁאֵן) היה בכלל חיל-רכב – אלא שמנה רק מרכבות ספורות. בסך-הכל מנו כוחות-הברית קרוב ל-4,000 מרכבות ו-60,000–70,000 רגלי²¹. ראוייה לציון מיוחד החטיבה של רוכבי-גמלים, שמנתה 1,000 גמל, אשר העמיד נִדְבָּו הערבי. את הגייסות הזעירים ביותר, 200 רגלים, חלצו ארוד ואסָן, ערי החוף הפיניקיות.



צור 41: קדמת-אסיה בעת קרב קרקר
(המדינות שנזכרו בכתובת כמשתתפות בקרב מצוינות בקו מתחת לשם)

בברית, שעמדה נגד שלמנאסר, השתתפו, נוסף לחמת, ארם-דמשק וישראל, שהיו כאמור, את "ציר" הברית, ערי-החוף הפיניקיות ושכני הערבים. נוסף לאלה נזכר עוד בעשא בן-רחוב מהר-האמנה, וכנראה אין הכוונה למלך עמון אלא לארם בית-רחוב, שהשתרעה באזור מול-הלבנון²². ארצות כל בעלי-הברית השתרעו בתחום שמדרום לעיר קרקר, ולפיכך אין זה מסתבר, כפי הנחה שהיתה רווחת, שאחת מבנות-הברית היתה קָנָה, היא קיליקיה שבדרום-מזרח אנטוליה. אפשר כי גירסתה הנכונה של ארץ זו אינה אלא גבלי²³, העיר הנודעת שבחוף הפיניקי; ואילו הממלכה הנזכרת אחריה אינה אלא מצרים (מִצְרַי באשורית). ממלכה אחרונה זו בודאי היתה מעוניינת להושיט יד לברית נגד אשור, שהחלה מאיימת על האינטרסים של מצרים באסיה, וביחוד בחוף הפיניקי. לפיכך שיגרה מצרים גדוד רגלי של 1,000 חיל, כמחזה של רָצוֹן טוב. הכתובת מוסרת את אבידות בעלי-הברית במספר 14,000 איש. על היקפו של הצבא האשורי שעמד כנגדם אין כל ידיעה בכתובת; אבל לגבי מסע

מאוחר יותר לאותן הארצות נשתמרה ידיעה אשורית האומרת שמספר חילותיו של שלמנאסר היה 120,000 איש.

עליונותו של הצבא האשורי על יריביו התבטאה לאו דוקא בכמותו כי אם באיכותו – כפי שמעידים ביהוד תבליטי הברונזה שבשערי ארמונו של שלמנאסר הנ', שנתגלו בִּלְוֹאֵת²⁴. בתבליטים אלה, שהם מקור לא-אכזב להכרת צבא אשור, מתוארים תיאור מפורט סוגי הנשק של האשורים וניתן אף ללמוד מהם על דרכי הטקטיקה של האשורים וכן על ארגונם של מחנות הצבא האשורי ושל שירותי-העזר שלו. בין השאר מתארים התבליטים את מלחמותיו של שלמנאסר בארץ-חמת ואף את העיר קרקר. תיאור כיבושה של אחת מערי חמת מעמידנו על סוגי החיל והנשק הערוכים בזה אחר זה, לפי הסדר הבא: סמוך לחומות העיר נראות מכוונת-המצור (פָּרִים), שהן קטנות יותר מאלו שבתקופה הקודמת, מה שמגביר את זריזות הפעלתן בשעת פעולות-ההבקעה. אחריהן צועדות פלוגות-ההתקפה, המורכבות ביחוד מקשתים המחפים על פעולת הכרים; ומאחריהן נראה חיל-הרכב. סמוך לו באים גדודי-הרוכבים. במקרה שני אנו מוצאים אותו מערך-קרב, אלא שהפעם נכבשת העיר בדרך הסתערות, על ידי זינוק אל מעבר לחומה בסולמות. במקרים אחרים נעדר אחד מסוגי החיל המגויים כאן. נדירים הם תאורי פלוגות של רָמָחִים.

אחד היתרונות הטקטיים המובהקים של הצבא האשורי על מתנגדיו היה, כנראה, חיל-הרוכבים המפותח. בתבליטים האשורים מתואר זוג רוכבים צמודים. רוכב אחד נראה כשהוא לוחם בקשת וחצים – ואותה שעה מן עליו רעהו, אגב נהיגת שני הסוסים. אמנם, בתבליטי בִּלְוֹאֵת נראות לרוב פלוגות-הרוכבים סמוכות למרכבות, מאחור; אבל אין להסיק מכאן מסקנה חפוזה על טיב הקשר הטקטי בין שני סוגי החיל הללו, כי הרי יתכן שמרכבות המלך ושאר הנכבדים גלּוּ עַיִ צמדי פרשים²⁵. אולם מסתבר על יסוד התבליטים – המראים בין השלל שגלּקח מערי חמת גם סוסי-רכיבה – כי אף בצבאות סוריה לא נעדרו לגמרי גדודי-רוכבים, אלא שמספרם היה מועט באופן יחסי, כפי שמסתבר גם מן התיאור האשורי של מערכת-קרקר. גם מכמה בחינות אחרות אפשר למצוא דמיון רב בין החילות שבשני הצדדים. על פי אחד מתבליטי הברונזה, המתאר כפי הנראה את מערכת-קרקר (אגב, הוא יחיד במינו, כיון שהוא מציג לפנינו, בניגוד למקובל, את האשורים במצב של התגוננות מפני גדודי אויביהם המסתערים), ניתן לעמוד על קווי-הדמיון שבין הצבאות – כגון הלבוש וחגורת-הקרב, וביחוד הרכב²⁶.

במערך-הכוחות שנלחמו במערכת-קרקר תפס מקום בולט הצבא הישראלי. אמנם, עדיין חסר בצבא אחאב חיל-רוכבים מיוחד, שהונהג בישראל רק בזמנים מאוחרים יותר. הדברים אמורים בחטיבה צבאית – ולא ברוכבים בודדים שהיו משמשים כקָשָׁרִים; הללו היו מצויים כמוכּוּן בצבא אחאב ויהוא (מל"ב פרק ט). לעומת זאת מפתיע מספרן הרב של המרכבות שהעמיד מלך ישראל, ואשר עלה לא רק על אלה שהעמיד כל אחד משותפיו לנשק, אלא אף על אלה שהעמידו כולם יחד. עובדה זו מעידה עדות נאמנה על עצמתה הצבאית של הממלכה הישראלית בימי אחאב. מאז ימי שלמה נודעה בישראל חשיבות מרובה לפיתוח חיל-הרכב, ומסורת צבאית זו עברה בירושה בעיקר לממלכת הצפון, שעל חיל-הרכב שלה מעיד

מקרא בכמה הזדמנויות. יש לשער כי ביצורן ושכלולן של ערי-הרכב היה אחת מאבני הפינה במדיניות הצבאית של אחאב, שכנראה שקד גם להגדיל את מספרן (מל"א כב, לט). עדות חשובה לכך מצויה לנו מבדיקה ארכיאולוגית מחודשת של מגידו, המעלה שאת אורוות-הסוסים הנודעות שנחשפו במקום²⁸ יש ליחס לזמנו של אחאב, ולא לימי שלמה²⁹. כדי לעמוד על משמעות המספר של 2,000 המרכבות שעמדו לרשות אחאב בקרב קרקר די להשוותו לממצא שנתגלה במגידו. במקום נחשפו בשעתו אורוות ל-450 סוסים, שנועדו למאה מרכבות בקירוב, אם נניח שנוקקו ל-4 עד 5 סוסים למרכבה אחת, או ליחידה של 150 רכב אם היחס המספרי בין הסוסים היה 3:1²⁸. אם אמנם הגילויים במגידו מייצגים את כלל האורוות שהיו במקום, הרי שאחאב נוקק ל-15 עד 20 ערי רכב מסוגה כדי להעמיד את צבא הרכב שבו נלחם בקרקר. עם כל עצמתה הצבאית של ישראל בימים ההם אין המספר הגדול של 2,000 מרכבות שהכתובת האשורית מייחסת לאחאב מסתבר על נקלה. ואכן אין דומה לו, לא רק בין בעלי הברית שנלחמו בקרקר אלא אף בקרב מדינות סוריה וארץ-ישראל בזמן מאוחר יותר. לפיכך יש להניח שאחאב היה למעשה ראש של ברית צבאית של מדינות בארץ-ישראל ועבר-הירדן המזרחי, שחילותיהן נכללו בצבא ישראל במערכת קרקר²⁹.

להשתתפותה של ממלכת יהודה בצבא אחאב ניתן למצוא סמך במקורות המקראיים. במלחמת ישראל נגד הארמים ברמות-גלעד, שנה אחת לאחר מערכת קרקר, משתתף גם צבא יהודה, הן בחיל-רגלים והן בחיל-רכב, כפי שעולה מדברי יהושפט לאחאב: "כמוני כמך, כעמי כעמך, כסוסי כסוסך" (מל"א כב, ד). מתוך טפסי האמנות מן המזרח הקדמון אנו למדים שהגשת סיוע צבאי היא מן התנאים העיקריים הן בברית הפריקטית (היא ברית בין שוים) והן בברית הואסאלית. ואכן התאור המקראי על ימי אחאב ויהושפט מלמד בברור שיחסי ישראל ויהודה היו אז מושתתים על ברית (והשווה גם מל"א כב, מה). זו אף חזקה על ידי נשואיה של עתליה בת אחאב (או בת עמרי) ליהורם מלך יהודה (מל"ב ח, יד), שנערכו שנים רבות לפני מערכת קרקר. סיוע צבאי של יהושפט לאחאב במערכת קרקר היה, איפוא, מחויבי הברית המדינית שכרתו ביניהם, בין אם נניח שהיתה זו ברית בין שוים ובין אם נניח שיהודה היתה ממלכה גרורה לישראל³⁰.

אמנם אין בידנו סמוכין על השתתפותן של מדינות נוספות בצבא אחאב, אך קרוב לשער השערה מעין זו בייחוד לאור העובדה שכמה מדינות היו כפופות או לישראל וליהודה ונתחייבו כתוצאה מכך בהגשת סיוע צבאי, בין אם בחיל-רגלים ובין אם בחיל-רכב, במידה שהיה מצוי ברשותן. ממקורות המקרא מסתבר שמואב היתה כפופה לישראל בזמן מערכת קרקר (מל"ב א, ג; ה), ואילו על גרורותיה של יהודה נמנו אדום (מל"א כב, מח; מל"ב ח, כ-כב) וחלקים מפלשת (מל"ב ח, כב; דה"ב יו, יא). מדינות אחרות שייתכן כי צבאותיהן נלוו אל אחאב הן צור, שהיתה קשורה בישראל בברית ומקומה נעדר ברשימת בעלי הברית שנלחמו בקרקר, ועמון, שככל הנראה אינה נזכרת (כאמור לעיל) בתעודה האשורית על מלחמת קרקר. גם צבא הדדעור, מלך ארם-דמשק, שנלחם בקרקר, כלל חילות של מדינות ארמיות שונות שבסוריה ובעבר-הירדן הצפוני³¹. אמנם כאן בא האיחוד הצבאי

כתוצאה ממהפכה מדינית מקיפה, שערך הדדעור ערב קרב קרקר ושבעקבותיה בטלה עצמאותן של המדינות הכפופות לשלטונו. שונה היא מערכת היחסים המדיניים שבין אחאב לשכניו. אולם, בדומה להדדעור בסוריה, היה אחאב השליט החשוב ביותר בארצות דרומה לארם-דמשק. דומה איפוא שבתורת שליט בעל המעמד ההגמוני באזור זה נזכר אחאב לבדו בכתובת האשורית כראש צבאות ארץ-ישראל ועבר-הירדן. בין שני הגושים המדיניים, שבראשם נמדדו הדדעור ואחאב, שמר על מעמד של אי-תלות בעשא בן-רחוב, ששלט על אזור בקעת הלבנון ומול-הלבנון. אלו נבלעו בוודאי במהרה בממלכת ארם-דמשק ולפיכך אינן נזכרות עוד בקשר למסעותיו של שלמנאסר לאזור הלבנון שנערכו בזמן מאוחר יותר.

מדיניותו הצבאית של אחאב, שהשיבה במידה מסוימת את ימי הזוהר שחלפו עם התפלגות הממלכה הישראלית, עמדה במבחן רציני במלחמת הממושכות שנלחם עם ארם-דמשק על ההגמוניה באזורים הצפוניים של ארץ-ישראל ועבר-הירדן ובסוריה הדרומית. משאנו נותנים דעתנו על הסכסוכים התמידיים בין הארמים ובני ישראל מתמיהה, לכאורה, הברית הצבאית שכרתו שני העמים בשנת 853 לפסה"נ. נצחונו של אחאב על בן-הדד (הוא הדדעור שבמקורות האשוריים) במערכת אפק, בשנה שקודם לברית הצבאית בין שני המלכים, מלמד שאין להסביר ברית זו ע"י איזו תלות של ישראל בארם (כמקובל על כמה חוקרים); אדרבא, מתקבל על הדעת שאחאב היה אחד היוזמים של הברית המכוננת נגד אשור, ודבר זה מעיד על תבונתו הפוליטית המרחיקה-ראות של מלך ישראל, שהעריך כראוי את חומרת השעה נוכח הסכנה האשורית. יש רק לתמוה על שאין המקרא מזכיר את מלחמת קרקר, המאורע החשוב ביותר מבחינה מדינית בימי אחאב, שאולי קבע את גורלה של ממלכת-ישראל ליותר ממאה שנה. כדאי לציין, בסיכום, שתוצאותיה של מערכת קרקר הצדיקו לפחות לזמן-מה את הפעולה המשותפת של בעלי-הברית. בניגוד לדברי ההתפארות של שלמנאסר על נצחון גדול שנחל כביכול, נאלץ, כנראה, לשוב לארצו כלעומת שבא. קרב קרקר הוא אחת המערכות המעטות מאלו הידועות לנו, שבהן נלחם צבא ישראל הרחק מארצו (בסוריה הצפונית). האחרות הן מסעותיהם ארוכי הטווח של דוד ושלמה (דה"א יח, ג; דה"ב ח, ג) ושל עוזיהו, שאף הם הוליכו לארץ-חמת.

המסעות האשוריים נגד ארם-דמשק לאחר מערכת קרקר

בזמן מאוחר יותר צריך היה שלמנאסר לצאת שוב ושוב לסוריה, ונתקל מחדש בברית-צבאית של "12 המלכים" בשנות 849, 848, ו-845 לפסה"נ, ופרט למערכה של שנת 841 עמדה ברית מלכי סוריה בהצלחה במבחן נגד האשורים. אולם אין לדעת אם ישראל נטלה חלק בבריתות אלה נגד אשור. מהעדר שמה של ישראל באנאלים האשוריים אין להסיק מסקנה לכאן או לכאן מאחר שהמקורות האנאליסטיים (פרט לאסטלת המנוגלית מכורח) אינם מזכירים את אחאב הישראלי אפילו בתאור מערכת קרקר. על כל פנים, אף אם ישראל השתתפה בבריתות אלה אין להניח שאחרי מפלת רמות גלעד ומות אחאב בשנת 852 לפסה"נ אצרה כוח לשגר לסוריה כוחות צבא יזכרים נ"א.

התבונה המדינית, שהוכיחו בשעתם שני היריבים אחאב ובן-הדד, לא עמדה ליורשיהם – תופסי-השלטון, יהוא וחזאל – כעבור שנים-עשרה שנים, כשנמצאו בנסיבות דומות לאלה של שנת 853 לפסה"נ. שלמנאסר, במסעו לסוריה התיכונה בשנת 841 לפסה"נ, לא נתקל עוד בחזית מוצקת של ארם וישראל. להיפך, הוא מצא את עני העמים מפורדים ומסוכסכים ביניהם. ארם-דמשק, אם גם לא נכבשה, הרי סבלה הרבה מחילות האשורים, שהגיעו עד לשערי דמשק ממש והחריבו אף את הכרמים שבסביבותיה. הוא הדין במסע של שנת 838 לפסה"נ. ואילו מלך ישראל-שודאי ביקש להסתייע באשורים מפני הסכנה הארמית – מיהר בשנת 841 לפסה"נ, כמו ערי-החוף הפיניקיות להכיר בריבונותו של שלמנאסר. על כך למדים אנו מן ה"חירה (אובליסק) השחורה" של מלך אשור, שבה מתוארים, בין שאר משלחות מעלות מס למלך אשור, יהוא ומשלחתו כשהם מביאים מס כבד לשלמנאסר. וזו לשון הכתובת שמעל התיאור של המשלחת של יהוא: "מנחת יהוא בן-עמרי: כסף, זהב, ספל-זהב, קערת-זהב, גביע-זהב, דָּלִי-זהב, בדיל, שרביט למלך ו... עשוי עץ-קיבלתי ממנו"³¹.

שלמנאסר היה הראשון בין מלכי אשור ששם את פעמיו אל אזור המיושב גם ישראלים; במסעו לארץ-דמשק בשנת 841 לפסה"נ הגיע מלך אשור עד להרי החורן והחריב, כדבריו בכתובתו, ערים אין-ספור בגלילות הצפוניים של עבר-הירדן, ערים שכבר קודם לכן סיפחה מלכות ארם דמשק מידי ישראל³². בחזירה זו אל תחום-ההתיישבות הישראלית היה משום אות מבשר סכנות שהורגש בכל כובד משקלו כעבור מאה שנה בימי תגלת-פלאסר הג'. אבל לפי שעה ירדה קרנה של הממלכה האשורית, שבפרק-זמן זה כמעט לא הוסיפה להדריך את מנוחתן של מלכויות סוריה וארץ-ישראל. לעומת זה, כתוצאה מרפיונה של האימפריה האשורית, הלך וגבר ההלחץ של ארם-דמשק על מלכות ישראל. לכן מתאר הסופר המקראי כאילו קם לו לישראל "מושיע" שהצילם משעבוד ארם (מל"ב יג, ה) – והמכון הוא, אל נכון, לאֲדֹנֵי־רִי ה' מלך אשור (810–783 לפסה"נ), שחידש את מסעותיו לסוריה, בשנת 805 לפסה"נ, והצליח להכות מכה ניצחת את מלכות דמשק, ועל ידי כך יכלה ישראל להיחלץ מתחת יד ארם. ואמנם מיהר, כנראה, יהואחז מלך ישראל להכיר בריבונות אשור; וארצו – "ארץ-עמרי" – נזכרת בכתובתו של אדדניררי בצד שאר המדינות השכנות, הנתונות למרותו של מלך אשור.

אולם מלכי אשור שקמו אחרי אדדניררי הג' לא הספיקו ליהנות מפרי הנצחונות במערב – וזאת מחמת התחזקותה של ממלכת אררט, והסכנה שנשקפה ממנה לאשור. ועל כן לא באו אחרי מסעו של אדדניררי הג' מסעות אשוריים נוספים, שעשויים היו לפגוע בממלכת ישראל. ואף נגד דמשק יודעים אנו במחצית הראשונה של המאה הח'. רק על מסע יחידי, הוא מסעו של שלמנאסר הד', משנת 773 לפסה"נ, שנודע עליו רק מרשימת-האֲפֻנִיָּמִים האשורית. לאחר שסולקה הסכנה הארמית מגבולותיה הצפוניים של ארץ-ישראל, נתאושה ממלכת ישראל ונתעצמה בעצמה מחודשת שלא היתה לישראל כמותה מאז דוד ושלמה; וכמו דוד ושלמה כן מטיל עתה ירבעם הב' את מרותו על ארם-דמשק ועל ארץ-חמת (מל"ב יד, כה, כח)³³. אבל תקופת ההתחזקות והפריחה של ממלכת ישראל, שנמשכה כיוכל שנים והגיעה לגיאות בימי

ירבעם הב', דמתה לשעת השקט לפני הסערה. סערה זו לא איחרה לבוא עם הופערו של תגלת-פלאסר הג'.

ראשית מסעותיו של תגלת-פלאסר הג' לסוריה ולארץ-ישראל

עם עלייתו של תגלת-פלאסר הג' (745–727 לפסה"נ) על כסא-המלוכה מתחיל שלב חדש בתולדות המזרח הקדמון. כובש גדול זה, שהיה אחד המארגנים המעולים שבהיסטוריה, הפך את אשור למעצמה עולמית אדירה, שהשתלטה על רוב המדינות בקדמת-אסיה. נזכיר כאן רק שנים מן ההסדרים המדיניים שפיתח, ואשר הביאו למהפכה בחייהם של עמים שלמים וביניהם של עם-ישראל: ההסדר האחד – הגלית תושבים מבני האומות המנוצחות בהמוניהם דרך שיטה לארצות מרוחקות; וההסדר האחר – ייסוד פחוזות אשוריות באותן ארצות. על ידי הפעלת שתי השיטות האלו גם יחד – שבהן שימש מלך אשור מופת ליורשיו, ואף לממלכת בבל שקמה אח"כ על הריסות הממלכה האשורית – ביקש תגלת-פלאסר למנוע כל אפשרות של התקוממות מצד העמים הנכבשים.

כשנתיים לאחר עלייתו לשלטון (743 לפסה"נ) פתח תגלת-פלאסר (או פול, כפי שהמקרא גם קורא לו, בכינוי שנקרא במעמדו כמלך בבל) במסעותיו הצבאיים למערב. מאז ואילך הוליקה מדיניות ההתפשטות את תגלת-פלאסר שוב ושוב אל הארצות שמעבר לנהר פרת. הממלכות החתיות והארמיות השונות בסוריה הצפונית והתיכונה, שלא קיבלו את עול אשור מרצונן, הודברו בכוח הזרוע בוואחר זו והפכו לפחוזות אשוריות, ותושביהן הוגלו למרחקים³⁴.

במסע של שנת 743 לפסה"נ סחף תגלת-פלאסר את צפון-סוריה והנחיל מפלה לסכדור, מלך אררט, ובעלי-בריתו שבסוריה, שבראשם עמדה ארפד. מלך אררט נסוג אל מעבר לפרת, ובעלי-בריתו נותרו כשהם עומדים נגד אשור. ארפד עמדה בפני לחצה של אשור עוד שלוש שנים ונכנעה לתגלת-פלאסר בשנת 740 לפסה"נ. בשנה שלאחריה, משערך תגלת-פלאסר מסע לכיוון אחר, ניצלו מלכי המערב הנותרים את שעת הכושר והתמרדו. בראש המלכים המתמרדים עמד הפעם עזריהו-עוזיהו מלך יהודה³⁵, שהיה אותו זמן הדמות הבולטת בין מלכי סוריה וארץ-ישראל. עם מותו של ירבעם הב' ועקב המרידות ומהפכות-החצר, שפקדו תכופות את ממלכת ישראל, ירדה ממלכה זו מגדולתה, ונראה שעוזיהו השכיל להטיל את מרותו לא עליה בלבד כי אם אף על ארם-דמשק וארץ-חמת, שנשתעבדו לישראל בימי ירבעם הב' (מל"ב יד, כח). כך מופיע עתה מלך יהודה, הדרומית שבארצות סוריה וארץ-ישראל, בראש הכוחות הגלחמים באשור במערכה שהתנהלה בארץ-חמת שבצפון-סוריה, הרחק מגבולות יהודה³⁶. במסע-מלחמה שערך תגלת-פלאסר בשנת 738 לפסה"נ הנחיל מפלה קשה לצבאות עוזיהו ובעלי-בריתו והצליח להשליט את מרותו על סוריה כולה. מלכות עוזיהו איבדה את מעמד ההגמוניה שלה הן בסוריה והן בארץ-ישראל, ומדינות סוריה השונות מיהרו להכיר במרותו של תגלת-פלאסר והעלו לו מס. המשחית האשורי עמד בשערי ארץ-ישראל, כדי להניצל מן הגורל המר מיהר מנחם, מלך ישראל, לקנות את חסותו של מלך אשור במחיר יקר (מל"ב טו, יט ואילך). בין השליטים השונים המעלים מס כבד לתגלת-פלאסר, במסעו לסוריה משנת 738, נזכר

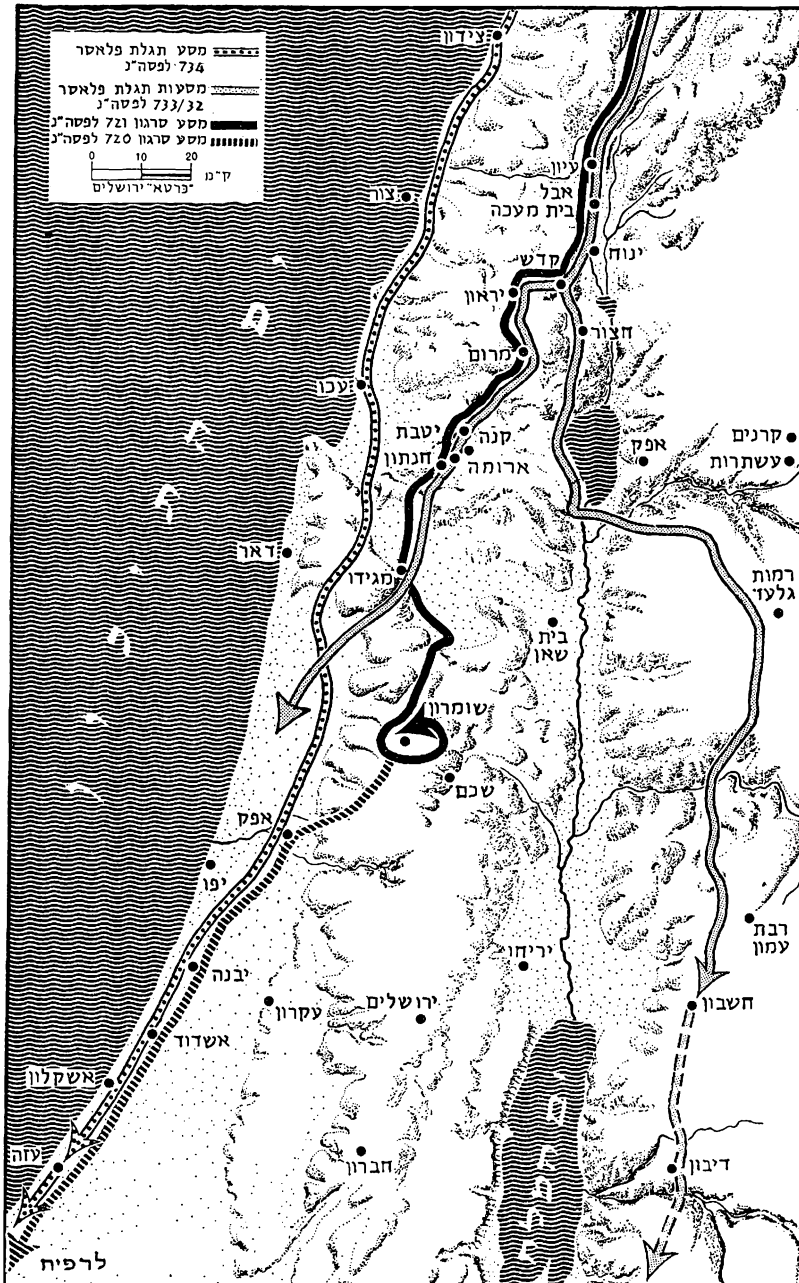
גם מנחם משומרון (בכתב-הידות – Samerinai⁴¹ Minihimmu⁴²). את גובה המס מעריך המקרא ב־1,000 כיכר-כסף (שהם 3,000,000 שקל-כסף), שתשלומם הוטל על כל גיבורי-החיל, חמישים שקלים כסף לאיש אחד (מל"ב טו, יט-כ). ידיעה זו מאפשרת לנו לעמוד בקירוב על היקף הצבא הישראלי, בשים לב שהמעמד של גיבורי-החיל מהווה את עיקר הכוח-הלוחם. המספר של 60,000 חייל, המתקבל לפי החישוב, אולי איננו מתאים למציאות ממש, אבל בכל אופן יש בו נקודת-אחיזה להערכת עצמת הצבא של ממלכת הצפון בתקופה זו.

המס הכבד שהטיל מלך אשור על הממלכה הישראלית עורר התמרמרות ושאיות מרד. הביטוי הגלוי להתמרמרות זו, שהופנתה בראשונה נגד מבצעי המדיניות האשורית במלכות ישראל עצמה, ניתן בשנת 734 לפסה"ג ע"י הפיכת-חצר, שבה קיפח את חייו פקחיהו בן-מנחם בידי שלישו, פקח בן-רמליהו. עם עלייתו של המלך החדש על כסא המלכות נשתנתה מדיניות-החוץ של המדינה הישראלית תכלית שינוי. במקום מדיניות הפיוס של מנחם כלפי אשור באה עתה אוריינטציה חדשה כלפי ארם-דמשק, במטרה לכוון ברית מוצקה (נחה ארם על אפרים, יש' ז, ב), ביחד עם עוד מדינות שכנות. נגד תגלת-פלאסר³⁸. ואולם הפעם היה החשבון מוטעה מלכתחילה, כי בעלי-הברית איחרו את השעה ההיסטורית, שבה יכלו עוד אולי לעמוד בחזית-משותפת בפני המשחית האשורי.

המסעות לעבר-הירדן ולגליל

אכן, תוצאות ההתקוממות היו גורליות. כבר בשנת 734 ערך תגלת-פלאסר מסע מהיר דרך השטחים הישראליים למערב והכניע את ערי פלשת³⁹. בשנות 732-733 לפסה"ג ערך תגלת-פלאסר מסעות-מלחמה נגד ארם-דמשק; מסעות אלה שמו קץ לממלכת ארם-דמשק, שהפכה מעתה להיות פחוה אשורית, ומלכה רציץ שילם בחייו על התקוממותו. במסעות אלה המשיך תגלת-פלאסר גם בתחומיה של מלכות ישראל, שנתמרדה אף היא נגד אשור. יש בידיו עדות כפולה על מלחמה זו. וכך מתאר הכתוב המקראי את המאורע: "בימי פקח מלך ישראל בא תגלת-פלאסר מלך אשור ויקח את עיון ואת אבל בית-מעכה ואת יגוז ואת קדש ואת חצור ואת הגלעד ואת הגלילה כל ארץ-נפתלי ויגלם אשורה" (מל"ב טו, כט). המקורות האשוריים לא זו בלבד שהם מאשרים את הכתוב המקראי, אלא אף מביאים פרטים נוספים על המסע. על אף ליקוין וקטוען של התעודות האשוריות, הרי על ידי צירוף הנתונים שמן המקרא עם התעודות האשוריות יכולים אנו להתוות בקירוב את קו-המסע האשורי מבקעת-הלבנון לכיבוש הגליל, בתחילה דרומה לאורך הגליל המזרחי דרך עיון, אבל בית-מעכה וקדש, ואח"כ דרך עמק-בית-נטופה בכיוון לחוף-הים⁴⁰. מצד שני המשיך צבא אשור דרומה, לחצור ואל ים-כנרת – ומשם לעבר-הירדן המזרחי וכבש את ארץ-הגלעד, שהיתה, אל נכון, מרכז ההתנגדות לעול אשור, כפי שאפשר ללמוד גם מן החלק שנטלו אנשי הגלעד בהתקוממותו של פקח בן-רמליהו. על מסע זה לעבר-הירדן דרומה ולאזור שבט ראובן מעיד גם המסופר בדה"א ה, ו, על הגלית נשיא לראובני.

כדרכו הגלה תגלת-פלאסר רבים מתושבי המקומות הנכבשים משני עברי הירדן



ציור 42: מסעותיהם של תגלת-פלאסר הג' וסרגון הב' לארץ-ישראל

(מל-ב טו, כט; דה-א ה, כו), ואף יסד את הפחיות האשוריות החדשות: הגלעד (Gal'aza), החורן (Haurina) וקרנים (Qarnini) – בעבר-הירדן מזרחי; ומגידו (Magiddu), שכללה גם את ארץ-הגליל, ודאר (Du'ru), שאפשר כללה גם את השרון-בעבר-הירדן מערבה⁴¹. על ידי פעולות אלו חרץ מלך אשור למעשה את גורלה של מלכות הצפון, שהמשך קיומה עד לשנת 722/1 לפסה"ג לא היה אלא בחינת גסיסה איטית, שהובילה לקראת הקץ הוודאי. לאחר כשלון המרד של פקח בן-רמליהו וגלות צפון ממלכת-ישראל קשר הושע בן-אלה על פקח בן-רמליהו ומלך תחתיו (מל-ב טו, ל); ותגלת-פלאסר מציין באנאלים שלו⁴², כי לאחר שהדיחו אנשי שומרון את פקח מנה הוא את A-u-si' (הושע) למלך וקיבל ממנו מנחה. מכאן שהושע עלה למלוכה בתמיכתם של האשורים.

שארית הממלכה הישראלית נצטמצמה מעתה בגבולותיה של ארץ-שומרון בלבד, והיתה נטולת כושר חיים. ניתוק החבלים העשירים מעל המדינה הישראלית, מזה, והלחץ הכבד של המסים שהטיל תגלת-פלאסר על הושע, מזה – הביאו לידי התרוששות מוחלטת של משק המדינה. אין לתמוה, איפוא, על נסיונותיו של מלך ישראל, ועמו של רבים מן המלכים המושועבדים לאשור בארץ-ישראל ובסוריה, לפרוק את העול הכבד של מלך אשור. שעת-הכושר להתמרדות גלויה נראתה עם מותו של תגלת-פלאסר, הכובש האדיר, שהפיל את אימתו על כל ארצות המזרח במשך 20 שנה בקירוב.

ימיה האחרונים של ממלכת ישראל הצפונית וגלות אשור

נראים הדברים, שהמלך האשורי החדש, שלמנאסר הה' (727–722 לפסה"ג), לא הצליח בראשית מלכותו לדכא את ההתנגדות לשלטון אשור במערב – ונאלץ כעבור שנתים ימים לעמוד מחדש בפרץ בפני ברית-מלכים בסוריה ובארץ-ישראל. ברית זו עמדה הפעם בקשר עם מצרים וכנראה קמה בעידודה (השוה מל-ב יז, ד). שלמנאסר לא עצר כוח לכבוש את בירת ישראל בהסתערות וצר על שומרון למעלה משנתיים⁴³, וכנראה מת באמצע המצור. אם כך כבש את שומרון מלך אשור שאחרי, הוא סרגון (722/1–705 לפסה"ג), שהגביר את המצור על שומרון מיד עם תפיסת השלטון בידי. לאחר מצור ממושך זה נפלה שומרון העיר מקץ 3 שנים, בין סוף שנת 722 וחודש ניסן 721 לפסה"ג⁴⁴.

הנצחון על ישראל וכיבוש בירתה, שומרון, נחשב בעיני סרגון לאחד מהישגיו הצבאיים והמדיניים החשובים, כפי שמוכיחים לנו דברי התפארתו בכמה וכמה מכתובותיו. מסתבר שסרגון לא החריב את שומרון; ואכן הממצא הארכיאולוגי אינו מלמד על שרידי חורבן בשכבה המתאימה⁴⁵. ואפשר אף שסרגון שיכלל את ביצורי העיר, ועשאה למרכז-שלטון אשורי, כדבריו שלו: "את (שומרון) בניתי מחדש ועשיתי יפה מקודם"⁴⁶. בין פעולותיו האדמיניסטרטיביות והצבאיות בעקב כיבוש שומרון מציין סרגון במיוחד, שלקח שלל חמשים מרכבות-מלחמה מצבא ישראל וסיפחן לחיל הממלכה האשורית. חיל-הרכב שנותר בעיר שומרון בשלהי המצור היה, איפוא, מועט ביותר וגדלו היה כגודל יחידה קטנה ביחס; ואין אנו שומעים כלל על גייסות-ורוכבים שנפלו בידי מלך אשור⁴⁷. אכן, יתכן שדוקא המצור הממושך הוא שגרם לחיסולם

ההדרגתי של הסוסים (ונראה כי אף המרכבות בנפולן בידי האשורים, כבר היו מזמן ללא שימוש).

המהלומה הקשה ביותר הונחתה על ארץ-שומרון על ידי הגלית המונים מבין אוכלוסיתה, ביחוד מקרב השדרות העליונות. גולי-אפרים, אשר את מספרם קובעים המקורות האשוריים במספר 27,290 נפש, פוזרו באזורים המרוחקים שבארם-נהרים ואפילו מעבר לגבולה, בערי מדי (מל"ב יז, יח; יא); ותחתיהם הושיבו האשורים בארץ שומרון תושבים מארצות כבושות אחרות; כפי שלמדים אנו מן המקרא (שם יז, כד), וכן מ"כתובת-הגליל" של סרגון (שורה 19–20), שבה הוא מונה שבטי ערבים שונים שהושיב בארץ "בית-עמרי"⁴⁸. על גורלם של גולי-ישראל בארצות הנכר, שהמקרא אינו מודיע לנו ולא כלום, נתגלו בשנים האחרונות פרטים חשובים ורבי ענין במקורות האשוריים. אמנם, לפי שעה ידיעותינו לקויות עדיין⁴⁹. לעומת זה מביא המקרא מסורת מפורטת על מצבה וישובה של ארץ-שומרון לאחר שנת 721 לפסה"ג, ועל התהוות עם השומרונים (מל"ב יז, כד ואילך).

כנראה פרצו בארץ-שומרון מפעם לפעם מהומות נוספות נגד הכובש האשורי, כמו ההתקוממות בשנת 720 לפסה"ג (בפרק-זמן הסמוך לחורבן העיר). שעה שתושבי ארץ-שומרון הצטרפו למרד האנטי-אשורי בהנהגתו של מלך חמת⁵⁰ (אנאליים, שורה 23). התוצאה של מרידות כאלו מצד האוכלוסיה המקומית היתה הבאת גלים נוספים של תושבים זרים לארץ-שומרון. אל נכון, פרצו מרידות מעין אלה בשומרון עוד בימי אסרחדון ואשורבנפל, כפי שיש ללמוד מן הידיעות שבספר עזרא, כי אבותיהם של יושבי שומרון הובאו לשם בימי אסרחדון (עז' ד, ב), ובימי אֶסְנֶפֶר (עז' ד, ט-י), הוא כנראה אשורבנפל⁵¹. עם זאת נשארה שומרון פתוחה אשורית עד להתפוררותה של האימפריה האשורית, במחצית השנייה של המאה הז' לפסה"ג.

ה ע ר ו ת

מאמר זה נדפס לראשונה במערכות מב-מג (חש"י), עמ' 34–43; מד (תש"ח), עמ' 62–66. כאן הוא מובא בעיבוד חדש ובהשלמות הפרטים העיקריים שאותם העלה המחקר מאז נכתב המאמר בראשונה.
1 על ייחודו של האימפריאליזם האשורי בין שאר המשטרים האימפריאליסטיים ועל הצבא כמניע ראשי במשטר זה, עיין: J. A. Schumpeter, Zur Soziologie der Imperialismen, Aufsätze zur Soziologie, 1953, pp. 92ff.

2 עיין: א. מלמט, מקורות לתולדות ישראל בתקופת המקרא ג, תש"ך, עמ' 4–5 (הוצאת מפעל השכפול, האוניברסיטה העברית). לכתובתיו של תגלת-פלאסר השוע עתה: R. Borger, Einleitung in die assyrischen Königsinschriften I, Handbuch der Orientalistik, 1961, pp. 108ff.

3 על מגילה זו עיין: ש. ייבין, מגילת ון-אמון, תר"ץ, ANET, pp. 25–29; והוצאה אחרונה מ.A.A. Коростовцева, Путешествие Ун Амуна в Библии. על פי הנתונים שבמגילה גופה מסתבר כי ון-אמון יצא לבבל בשנה החמישית למייסדי השושלת הכ"א במצרים, כלומר סמוך לשנת 1080 לפסה"ג (לפי הכרונולוגיה הרווחת).

4 עיין: E. F. Weidner, Die Feldzüge und Bauten Tiglat-Pilessers I, AfO 18 (1958), pp. 343ff.
וידבר מייחס את כל שלוש התעודות לתגלת-פלאסר הא' (ומוזה את החיות עם סוט היאר), ואילו לאחרונה הובאו נימוקים שונים לייחוס שתי תעודות לאשור-בלבלא; ועיין: R. Borger, op. cit., pp. 135ff. על ההתחרות שבין האשורים ובין המצרים בערי החוף הפניקיות נשתמרה תעודה מאירת-עיניים מומן מאוחר הרבה יותר, שאליה הסב את תשומת לבי תלמידי מר ב. עודד. פקיד אשורי מדווח למלך אשור באגרת

- (בשליש האחרון של המאה ה'ח' לפסה"ב), כי אסר על תושבי צור וצידון באיסור חמור לסחור עם המצרים ועיין: H.W.F. Saggs, *Iraq* 17 (1955), pp. 127f.
- 5 דיון מפורט על מאבק האשורים עם הארמים במאות ה"א-הט' לפסה"ב, בחיבורי: הארמים בארם-נהרים והתהוות מדינותיהם, תש"ב.
- 6 על מצב צבאי דומה, במלחמת גדעון נגד בני מדין, עיין בכרך זה, עמ' 117 ואילך.
- 7 כ"ל אלה מצויות בטופס יחיד של כתובות תגלת-פלאסר הא' שפרסם לא מכבר וייזנר (במאמר הנזכר בהע' 4). את המלים "בפעם ה-28", ההכרות בטקסט החדש, השלמנו על-פי שאר המקבילות; והשוות: O. Schröder, *Keilschriften aus Assur historischen Inhalts*, 1922, No. 63 col. III. ועיין: א. מלמט, מקורות לתולדות ישראל ג, עמ' 6.
- 8 על מאורעות אלה והסינכרוניזציה עם מקורות המקרא עיין: א. מלמט, מגעה של ממלכת דוד ושלמה עם מצרים וארם-נהרים, ספר טור-סיני, תש"ך, עמ' 84-85.
- 9 לכתובותיהם של מלכים אלה השוה: E. F. Weidner, *Die Annalen des Königs Assurdan II*, AFO 3 (1926), pp. 151-161; S. Seidmann, *Die Inschriften Adadniraris II*, MAOG 9 (1935), pp. 26.
- 10 עיין: מלמט, הארמים בארם-נהרים, עמ' 26.
- 11 עיין: ANET, pp. 275f.
- 12 עיין: אנציקלופדיה מקראית א, ערך ארם-דמשק; ובמאמרו של ב. מזר, בכרך זה, עמ' 206-220.
- 13 עיקר הדיון בפרק זה מבוסס על הסבריו הצבאיים של י. דיון לתבליטים אשוריים המובאים בספר פני עולם המקרא, תש"ח-תש"ך. אני מכיר טובה לידידי פרופ' דיון שבשיחותיו איתו נתלבנו לי כמה פרטים חשובים בתורת הלחימה של האשורים. הדיון בשרותי הקשר ובציוד היחידה הצבאית לקוח ממאמרי הנזכר בהע' 17. על דרכי-הלחימה של הצבא האשורי עיין עוד: A. Billerbeck, *Der Festungsbau im alten Orient*; S. Hunger, *Heerwesen und Kriegsführung der Assyrier*, AO 12 (1911), passim; AO 1 (1903), pp. 23ff.; B. Meissner, *Babylonien und Assyrien* 1, 1920, pp. 91ff. ועתה הפרק: *Heer und Kriegswesen*.
- 14 בספרו של 108-128, pp. H. Schmölke, *Kulturgeschichte des Alten Orients* 1961, pp. 108-128.
- 15 כנראה אין קשר אטימולוגי ראשוני בין התואר האשורי (šalšu) והתואר המקראי שליש (שניהם מציינים בעל דרגה צבאית בכירה) לבין המספר "שלוש" (האדם השלישי במרכבה). אפשר כי המונח שליש עבר אל האשורים ואל בני ישראל מן הלשון החתית או החורית, יחד עם שאר המונחים הקשורים בחיל-הרכב. והשוה: E. Laroche, *apud R. Tournay*, RB 65 (1958), p. 342. למונחים האשוריים של צוות-הרכב עיין במ: A. Salonen, *Hippologica Accadica*, 1956, pp. 208ff.
- 16 עיין להלן.
- 17 אכן היגונים, למשל, הגיעו במלחמת-מצור לרמה הדומה לזו של האשורים רק לאחר כמה דורות של התפתחות בטכניקה הצבאית שלהם. הם עלו על האשורים בפתחם מכונות ירי.
- 18 התעודות פורסמו על ידי: Friedrich — Meyer — Ungnad — Weidner, *Die Inschriften vom Tell Halaf*, 1940. לתכנן הצבאי השוה: א. מלמט, התעודות מתל-חלאף (גוון), ידיעות טו (תש"ט), עמ' 99 ואילך.
- 19 השוה, למשל, את הנאמר ב"חירה" (אובליסק) השחורה, שורה 102: "בשנת ה-21 למלכותי עברת את הפרת בפעם ה-21" (ANET, p. 280).
- 20 הטקסט המלא ביותר על מערכת-קרקר בשתמר באסכולת המונולית (טור II, שורות 89-102), שנתגלתה בכורה שעל מרצו העליון של החידקל; לתרגומה עיין: A. L. Oppenheim, ANET, pp. 278ff. על מלחמותיו של שלמנאסר הג' במערב עיין עתה גם: W. W. Hallo, *From Qarqar to Carchemish*, BAR 23 (1960), pp. 37-41.
- 21 ת. דמור, עזריה מלך יהודה בכתובות אשור, בימי בית ראשון (קובץ), תשכ"ב, עמ' 167-170.
- 22 המונח הנזכר כאן pithallu אינו בירר כל צרכו; ונראה כי הכונה היא לסוס-רכיבה. האשורים הבחינו בין sisū ša pithalli — סוס-רכיבה, לבין sisū ša niri — סוס-רתמה (כלומר, הרתום למרכבה). ועיין: A. Salonen, *Hippologica Accadica*, p. 42. לדעת י. דיון, (בימי בית ראשון [קובץ], עמ' 103, הע' 82), "הכוונה לסוס השלישי ששימש כעתודה למרכבה וגם בשביל רוכבים צמודים אליה". תרגמנו את המונח האכדי במלה "פרשים" בהוראה של סוס, ולא של רוכב הסוס, שהיא ההוראה המקורית, ואולי ההוראה היחידה של מלה זו במקרא; ועיין עתה: 289ff, pp. (1962), S. Mowinckel, *Drive and/or Ride in O.T.*, VT 12. ויש מן הענין בדבר, שבדומה לכתובת האשורית, מתאר אף המקרא את הרכב צבא הארמים בתקופה זו בשלושת המונחים: חיל (=חיל רגלים), סוס ורכב (מל"א כ, כה).

- 21 מספריהם המדויקים של חילות-הרגלים של אחד מבעלי-הברית אינם ודאיים, מפאת פגימה בכתובת. כמו-כן, על אף הסיכום המובא בסוף הרשימה על "12 המלכים" – נוסח קבוע החוזר גם בשאר הכתובות – מונה התעודה רק צבאותיהם של 11 בעלי-ברית. לאפשרות שנוכר גם בעל ברית נוסף עיין גם בהערה הבאה.
- 22 לזיהוי שם המקום KUR A-ma-na-a-a עם הר האמנה, הוא מול-הלבנון, עיין ב. מייזלר, אנציקלופדיה מקראית א', טור 436 והביבליוגרפיה המנויה שם. אמנם מור הזור עתה להשקפה המקובלת, כי הכוונה היא לעמון, ועיין: בימי בית ראשון (קובץ), עמ' 142, הע' 23. אך דומני שלזיהוי עם עמון נוגדת גם הגירסה האשורית של השם, אף-על-פי שבכתובות מצויים שיבושי כתיב רבים. שמה של ארץ עמון מובא בתעודות האשוריות (שכן אמנם מוזן מאוחר יותר) בתוספת המרכיב Bit, היינו ארץ בית עמון, ופעם אף בצורה H.W.F. Saggs, mat Ba-an Am-ma-na-a-a, כלומר ארץ בן-עמון, בדומה לשם המקראי ארץ בני עמון, ועיין: H.W.F. Saggs, *Iraq* 17 (1955), p. 134 (ND 2765 1.36). באשר לבעשא בן-רחוב כבר הניח וינקלר *Geschichte Israels* (1, 1895, pp. 141f), שהכוונה היא למלך של ארם בית-רחוב, אלא, בניגוד לדעתו, אין לקבוע את מקומו בעבר-הירדן בקרבת עמון אלא באזור בקעת הלבנון; ועיין: E. Forrer, *RLA* 1, 1928, p. 328. א. מלמט, אנציקלופדיה מקראית א', טור 577; הנ"ל, בימי בית ראשון (קובץ), עמ' 25–28. ארם בית-רחוב היתה, איפוא, סמוכה לחר האמנה; אך כנראה אין לזהות משם את שני המקומות. לפיכך יתכן שהסופר המקראי מנה אותם כשתי יחידות מדיניות נפרדות ואין אמנם תכלול הכתובת 12 מדינות כפי שצוין בה בפרוש. יתר על כן, אם אמנם יש לראות בכינוי "בן רחוב" (ארם בית-רחוב שבבקעת הלבנון) וב"הר-האמנה" שתי יחידות מדיניות נפרדות ולא מקום אחד, אזי עלינו להניח שהיו מחוזות אלה קשורים בקשר מדיני וצבאי הדוק ולגרס את הקטע הנדון בכתובת האשורית (שורות 94–95): "[X]000 חיילים אשר לבעשא בן-רחוב (ו)הר האמנה". כלומר, שני המחוזות נלחמו בצוותא, כשם שנמנו צבאות ארם בית-רחוב וארם צובה יחד ליד שאר צבאות בעלי הברית במלחמה נגד דוד (ש"ב יו').
- 23 ראה עתה את דיונו של: H. Tadmor, *Que and Musri*, *IEJ* 11 (1960), pp. 143ff. המביא גם דעתו של A. Schott, *ZA N. F.* 8 (1934), p. 234.
- 24 התבליטים פורסמו מחדש בספרו של: L. W. King, *Bronze Reliefs from the Gates of Shalmaneser*, 1915.
- 25 תאורי המלחמות בארץ-חמת וכיבוש העיר קרקר מובאים בלוחות XLVIII–LIII.
- 26 עפ"י הדוגמאות הללו מסכיר י. דין גם את דבריו הסתומים של יהוא אל בדקר שלישו על "הרכבים צמודים אחרי אחאב" (מ"ב ט, כה), וכן שחבר מכאן גם הכתוב על "רכב" ו"צמד פרשים" ביש' כא, ז, ט.
- 26 השוה: 119, p. Die Palastorte Salmanassars II aus Balawat, 1908, p. 119. Billerbeck.
- 27 בדיקה זו ערך י. דין בשנת תש"ך, ועיין דר"ח מוקדם על תוצאותיה במאמרו: חצור, גור ומגידו בימי שלמה, בימי בית-ראשון (קובץ), תשכ"ב, עמ' 78 ואילך, ובייחוד עמ' 103–104.
- 28 השווה ליחס של 3:1 בין הסוסים למרכבה את תבליטי צבא אשורנצרפל, לעיל עמ' 245; ליחס 4:1 את התעודה האשורית מגזון שהבאנו לעיל עמ' 245–246; וליחס 1:5 את מ"ב יג, ז.
- 29 עיין: א. מלמט, מערכות מב (תשי"ז), עמ' 41–42 והע' 15; והנני עתיד לעמוד בהרחבה על עניין זה במחקר מיוחד על הבריחות במקרא ובמזרח הקדמון, על האפשרות שצבא אחאב כלל חילות של מדינות אחרות רמז כבר A. T. Olmstead, *History of Palestine and Syria*, 1931, p. 384, אך בלי שהביא כל ראיות לסברתו. אחרים ניסו לתרץ את המספר הגדול של המרכבות כהפרה של המקור האשורי, אבל קשה להבין מדוע דווקא אצל אחאב, הנמנה בכתובת רק במקום השלישי, ראה ההיסטוריוגרף האשורי מקום להפריט. יש מן החוקרים ששיערו השערות תמוהות, כגון J. Morgenstern, *Amos Studies*, 1941, pp. 325f., n. 209.
- 30 הסבור שצבא הרכב של אחאב נועד לפחות בחלקו לעיסקה מסחרית בסוריה. לעומת זה יש טעם בהצעת מר ב. עודד, שחלק מן הרכב בצבא אחאב הוא שלל שנלקח מהארמים במלחמת אפק שקדמה לקרקר. הצעתו על ברית זו כעל ברית בין שוים עיין: J. Bright, *A History of Israel*, 1959, pp. 227f.
- 31 שם בהערה 42 ביבליוגרפיה לסברה שיהודה היתה כפופה לישראל.
- 31 דבר זה הראה ב. מור בראיות משכנעות במאמרו: ייסודה של ממלכת ארם ויחסיה עם ישראל, בימי בית ראשון (קובץ), עמ' 140 ואילך; וכן בכרך זה, עמ' 210.
- 31א ב. מור, המקבל את הסברה בדבר שיתוף חיל יהודה בצבא אחאב, מניח שאף בשנת 845 לפסה"נ נלחם צבא יהודה, מלך יהודה, בברית "שנים עשר המלכים" נגד שלמנאסר. הימצאו של חיל הרכב של יהודה באותה שנה בסוריה הוא, לדעתו, הגיעו לפשיטת הפלשתים והערבים ליהודה והסיבה להעדרם של יהודה וחיל הרכב

- תיהודי מן התאור המקראי על מלחמה זו (דה"ב כא, יב-יט); ועיין: ב. מייזלר, תרביץ יט (תש"ח), עמ' 123-124.
- 31 עיין: ANET p. 281; ותצלום המחוזה ANEP, תמונה מס' 335.
- 32 בהמשך מסעו מניע שלמנאסר להר "בעל ראש" (Ba'al ra'si), השוכן, לפי נוסח מלא יותר של האנאלים של שלמנאסר שפורסם לא מכבר, "לפאת הים (ו) לפאת ארץ צור"; עיין: E. Michel, Die Assur Texte Salmanassars III, WO 2 (1954-59), pp. 38-39. כנגד הדעה הרווחת, ש"בעל ראש" הוא רכס החר ליד שפך נהר אל-כלב, הציע A. T. Olmstead, JAOS 41 (1921), p. 372. לוחותו עם הר הכרמל. כינוי זה יפה לכרמל במיוחד בימים ההם כאשר היה מרכז לפולחן הבעל, כפי שמעידים סיפורי אליהו והשוה לעניין זה. K. Gallig, apud Geschichte und Altes Testament, 1953, pp. 105ff. ארלמסטד מניח ששלמנאסר עבר מן החורן דרך עמק-יזרעאל לחוף. הים ומשם הצפין לצור וצידון, שממלכיהן קיבל מס. העובדה שקיבל אז מס גם מיהוא, מלך ישראל, מקרבת את ההנחה שצבא אשור עבר בטריטוריה ישראלית.
- 33 על שלטון ישראל בארץ-חמת בימי הממלכה המאוחדת עיין מאמרי: פרקים במדיניות-החוץ של דוד ושלמה, בימי בית ראשון (קרבן), תשכ"ב, עמ' 31-33. שם גם עמדתי על כך שהיסוד התיאופורי הישראלי "יהו", בשמו של מלכה האחרון של חמת, יאבדי, בא בעקב השפעת שלטון ישראל בחמת בימיהם של ירבעם ועוזיהו.
- 34 על פרשת מסעותיו של תגלת-פלאסר לסוריה ולארץ-ישראל ועל יחסי אשור עם מדינות המערב בתקופה זו עיין: W. S. Saggs, Iraq 17 (1955), pp. 126ff.; W. W. Hallo, BAR 23 (1960), pp. 47ff.
- 35 הוא מכונה בתעודות האשוריות בשם Azriyau מלך Ya'udi. על בעית הזיהוי עם מלך יהודה עמד H. M. Haydn, Azariah of Judah and Tiglati Pileser III, JBL 28 (1909), pp. 182ff. בשנים האחרונות ביחול. 155ff. על זיהוי זה, ובמיוחד על הכרונולוגיה של מסעות תגלת-פלאסר לסוריה, בשנות 743-738 לפסה"ג, עיין עתה: ח. תדמור, בימי בית ראשון (קרבן), תשכ"ב, עמ' 128 ואילך; ועיין עוד: ב. מזר, שם, עמ' 155-156, הע' 60.
- 36 ו. פ. אולברייס (אנציקלופדיה מקראית ג', ערך חמת), וח. תדמור (שם) ניסו להסביר את נוכחותו של עוזיהו בצפון-סוריה בתוקף היותו ראש ברית מקיפה של מדינות סוריה וארץ-ישראל. אך שמה מותר להרחיק לכת ולהניח שארץ-חמת לא היתה רק בעלת-ברית רגילה של עוזיהו, אלא נשתעבדה לו כחלק מן הירושה המדינית של ירבעם ואפשר שמעמד התלות מטביר את הכינוי המקראי הסתום "חמת ליהודה" שבמל"ב יד, כה.
- 37 עיין: A. L. Oppenheim, ANET, p. 283. לאחרונה הציע י. ידן לייחס את חרסי שומרון לשנתו התשיעית והשעירית של מנחם מלך ישראל. השמן והיין שנגבו מן הישובים הסמוכים לשומרון, כפי שרשום באותם אוסטרקאות, שימשו לדעת ידן לתשלום המס שנתחייב בו מנחם למלך אשור, ועיין: Y. Yadin, Scripta Hierosolymitana 8 (1961), pp. 9-25. מובן שקבלת עול אשור שימשה בידי מנחם גם כמשקל מדיני נגד ממלכת יהודה ויריבים אחרים, אך כעבור שנים אחדות בלבד נהפכו היוצרות ואחז מלך יהודה ביקש סעד ממלך אשור נגד ברית ארם - ישראל (מל"ב טו, ז).
- 38 לא נוכל כאן לדון על עמדת יהודה באותה שעה, על סירובה להצטרף לברית ובקשת התשועה של מלכה אחז מן האשורים נגד כוחות אפרים וארם שעלו עליו; ועיין: ב. מזר, ארץ-ישראל ד (תשט"ז), עמ' 249-251.
- 39 עיין: A. Alt, Kleine Schriften 2, 1953, pp. 150-162. ועיין במאמרו של ח. תדמור, בכרך זה, עמ' 263 ואילך.
- 40 על המקורות האשוריים למסע זה ועל נסיגתו לשחזור המסע עיין: ב. מזר (מייזלר), ידיעות א (תרצ"ג), עמ' 2 ואילך; הני"ל, ידיעות טז (תשי"ב), עמ' 70 ואילך; י. אהרונ, התנחלות שבטי ישראל בגליל העליון, תשי"ז, נספח ג, עמ' 129-132. ועיין עתה גם ח. תדמור, ידיעות כח (תשכ"א), עמ' 201 ואילך.
- 41 עיין: E. Forrer, Die Provinzeinteilung des Assyrischen Reiches, 1921, pp. 59ff. כפי שהציעו מפרשי המקרא, ניתן למצוא רמז לפחות אלה ביש' ח, כג; וביח' מז, יח.
- 42 עיין: ANET p. 284.
- 43 לפי הכתוב המקראי (מל"ב יז, ד), עצר מלך אשור את הושע, מלכה האחרון של יהודה, בבית-הכלא, קודם שצו על שומרון; ואם נקבל מסורת זו כהיסטורית, יש מקום לסברה שהושע יצא לקראת מלך אשור ונעצר על ידיו בכלא, ואילו השלטון בעיר בזמן המצור הממושך היה בידי זקני-העיר או שרי-הצבא; ועיין: י. ליור, אנציקלופדיה מקראית, ב, ערך הושע בן-אלה; H. Tadmor, JCS 12 (1958), p. 37.

- 44 לפי מל"ב יח, ט-י, שלמנאסר הוא שהחריב את שומרון, ויש חוקרים המקבלים מסורת זו ואף מבקשים לה חיווק בכרוניקון הבלבי, שבו נזכר כיבוש Shama/ba-ra'in, שאפשר היא שומרון, על ידי שלמנאסר, והשוה: H. Tadmor, JCS 12 (1958), pp. 33ff. לפי תדמור, נכבשה שומרון בידי שלמנאסר בשנת 722 לפסה"נ, אלא שכיבוש זה לא בא לידי מימוש בגלל מותו של מלך אשור, ומה שנאמר באנאלים של סרגון, ששומרון נפלה בראשית מלכותו של סרגון ויושביה הוגלו, מכון למסעו בשנת 720 לפסה"נ נגד חמת ועזה; ואילו המסע משנת 721 הוא המצאתו של ההיסטוריוגרף האשורי. אך ההשקפה המובאת במאמר זה מיוסדת על תוכן האנאלים כמות שהם. לפי זאת ערך סרגון מסע לשומרון בראשית מלכותו וכבש את העיר, ומסע נוסף בשנת מלכותו השניה (720 לפסה"נ), שנועד לדכא מרד כללי בארצות המערב (ועיין להלן), והמשיך במסעו לעבר עזה ורפיח; ועיין: A.G. Lie, The Inscriptions of Sargon II, 1929, pp. 5ff.; ANET, pp. 284ff.
- 45 עיין: F. Crowfoot, The Buildings of Samaria, 1942, p. 24.
- 46 עיין: ANET, p. 284.
- 47 לשם השוואה כדאי לעמוד על גודל הכוחות שנפלו לידי סרגון בערים אחרות, כמו, למשל, בחמת (200—300 מרכבות, 600 פרשים) או בכרכמיש (50 מרכבות). אולם לפי מקבילה חדשה של כתובות סרגון נפל ולידיו בשומרון 200 מרכבות; ועיין: C.J. Gadd, Iraq 16 (1954), pp. 179f.
- 48 עיין: D.D. Luckenbill, Ancient Records of Assyria 2, 1927, p. 61; וכן אנאלים, שורות 120—123.
- 49 לסקירה על החומר שפורסם עד ראשית שנות החמישים עיין: א. מלמט, אנציקלופדיה מקראית ב, ערך גלות אשור; תעודה נוספת על גולי ישראל עיין: J.B. Segal, Iraq 19 (1957), pp. 140ff.; W.F. Albright, BASOR 149 (1957), pp. 33ff.
- 50 עיין: א. מלמט, ארץ-ישראל א (תשי"א), עמ' 91 ואילך. אפשר למצוא רמז להענשתו של יאבדי מלך חמת באגרת של פקיד אשורי שנתפרסמה לא מכבר, ועיין: W.H.F. Saggs, Iraq 17 (1955), p. 153 (מכתב מס' XVIII).
- 51 עיין: א. מלמט, הרקע ההיסטורי של רצח אמון מלך יהודה, תרביץ כא (תש"י), עמ' 127.